

ارائه الگوی بومی برای تأمین مالی خرد در ایران با مطالعه تطبیقی گرامین بانک بنگلادش و طرح‌های تأمین مالی خرد روستایی اجرا شده

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۴/۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۵/۱۹

دکتر محمد طالبی^۱

ساسان زارع^۲

چکیده

در دو دهه اخیر در بسیاری از کشورها، تأمین مالی خرد راهکاری مناسب جهت مقابله با فقر روستائیان مطرح شده است و برخی کشورها نیز در این زمینه به توفیقات چشمگیری دست یافته‌اند. اهمیت این دستاوردها بگونه‌ای بود که بانک جهانی سال ۲۰۰۵ را سال "اعتبارات خرد" نام‌گذاری و کشورهای در حال توسعه را در به کارگیری این شیوه اعتباری تشویق نمود. در این تحقیق ابتدا با اشاره‌ای اجمالی به ادبیات بین‌المللی تأمین مالی خرد و به معرفی بانک گرامین بنگلادش (به عنوان یکی از موفق‌ترین مؤسسات تأمین مالی خرد در جهان) در سه حوزه ساختاری، کارکردی و دستاوردی می‌پردازیم. در ادامه با بررسی طرح‌های تأمین مالی خرد اجرا شده در کشور، نمونه‌هایی که مشابهت بیشتری در اجرا با الگوهای بین‌المللی داشتند انتخاب و با استفاده از روش ترازیبی (Benchmarking) با نمونه موفق بانک گرامین مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. استخراج وجوه اشتراک و افتراق طرح‌های اجرا شده در ایران و بانک گرامین از دستاوردهای این بخش از تحقیق می‌باشد. در پایان با استفاده از شاخص‌های به دست آمده از مطالعه تطبیقی، این شاخص‌ها در دو سطح کلان و خرد دسته‌بندی شده و با استفاده از نطرسنجی از خبرگان از سوی تعدادی از صاحب‌نظران و خبرگان موضوع تأمین مالی خرد و توسعه روستایی در کشور اولویت‌بندی گردیده‌اند. ارائه الگوی بومی پیشنهادی تأمین مالی خرد در ایران در دو حوزه کلان (فرآیند بالا به پایین) و خرد (فرآیند پایین به بالا)، با توجه به اولویت‌بندی انجام شده از سوی صاحب‌نظران، هدف اصلی این تحقیق بوده که در پایان تحقیق به تفصیل به آن پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: تأمین مالی خرد، بانک گرامین، الگوی بومی، ترازیبی، طرح‌های اجرا شده در ایران، نمونه‌های موفق جهانی.

مقدمه

رفاه عمومی از مهمترین اهداف برنامه‌های اقتصادی جوامع بشری می‌باشد و بی شک این هدف با تکیه بر سیاست‌های رشد اقتصادی امکان‌پذیر است که در این میان، ویژگی‌های توسعه اقتصادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا همراه با توسعه اقتصادی، تغییراتی در ابعاد و ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع رخ خواهد داد. یکی از این تغییرات مهم، دگرگونی وضعیت توزیعی جامعه و نوسانات در سطح نابرابری و گستره فقر در جامعه می‌باشد. همخوانی و یا ناسازگاری توسعه اقتصادی و کاهش میزان فقر در جامعه، بی شک از مباحث دامنه‌دار ادبیات توسعه و اقتصاد امروز به شمار می‌آید. آنچه که در این میان از اهمیت ویژه برخوردار است، عوامل مؤثر بر توسعه اقتصادی است.

یکی از عوامل تأثیرگذار بر توسعه اقتصادی، توسعه بخش روستایی است. روستا قدیمی‌ترین جامعه پایدار انسانی است که انباشت سرمایه بر پایه مالکیت خصوصی نخستین بار در این مناطق رخ داد و تحول تاریخی را در روابط اجتماعی و اقتصادی جوامع بشری رقم زد. افول بسیاری از تمدن‌ها نیز به ویرانی روستاها و بی‌توجهی به آنها به عنوان عناصر پایه تولید و رونق اقتصادی مربوط می‌شود. توسعه بخش صنعت و گسترش شهرنشینی باعث شد تا به مرور از سهم روستاها به عنوان مکانهای تولیدی که

۱. استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر

۲. کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق، مسئول مکاتبات zaresasan@yahoo.com

نیاز سایر بخشهای جامعه را تأمین می‌کردند، کاسته شود. در فرآیند رشد اقتصاد صنعتی سه وظیفه عمده تأمین نیروی کار ارزان برای کارخانجات، تولید محصولات غذایی برای نیروی کار شهری و تدارک سرمایه اولیه در مرحله خیز صنعتی به عهده این مناطق گذارده شد و این چنین غفلتی تاریخی از توسعه روستاها در فرآیند توسعه اقتصادی رخ داد. در ادبیات توسعه حداقل از نه گروه آسیبهای عمیق که در اثر غفلت از توسعه روستایی و کشاورزی دامنگیر توسعه ملی می‌شود بحث شده است که برخی از این آسیبها عبارتند از: گسترش و تعمیق بحران محیط زیست، بحران اشتغال، نابرابری، ناموزونی و از هم گسیختگی (مؤمنی، ۱۳۸۳: ص ۲۰).

توسعه روستایی را می‌توان زیربنای توسعه ملی نامید و لذا برای رسیدن به توسعه ملی باید به توسعه روستایی به عنوان مجموعه-ای بزرگ از جامعه، توجه ویژه‌ای شود و از دیگر سو بالا بودن نرخ بیکاری در روستاها، وجود فقر شدید روستایی، فرصت‌ها، زمینه‌ها و توانمندی‌های بالا برای اشتغال‌زایی و کارآفرینی و ایجاد کسب و کارهای جدید در روستاها، پرداختن به موضوع اشتغال روستایی را به عنوان یکی از پایگاه‌های اصلی توسعه اقتصادی بیش از پیش روشن می‌سازد.

تأمین مالی خرد نقش مهمی در توسعه روستایی بازی نموده است. گسترش در آمد، اشتغال پایدار از سویی و ارتقا کیفیت زندگی روستاییان و کاهش روند مهاجرت روستائینان به شهر و از بین بردن معضل حاشیه نشینی در شهرهای بزرگ از دیگر سو، از جمله دستاوردهای اجرای طرح‌های موفق تأمین مالی خرد روستایی در بسیاری از کشورها بوده است. افزایش قدرت انتخاب و اعتماد به نفس خانوادهای فقیر را از طریق کمک به توسعه کسب و کار آنها، کاهش ریسک، مصرف یکنواخت، کسب بازده بیشتر از سرمایه‌گذاری، ارتقاء کارفرمایی و افزایش بهره‌وری و درآمد، ذخیره ایمن نقدینگی مازاد و کسب بازده از پس‌اندازها، کاهش استعمار آنها و انجام یک کسب و کار شرافتمندانه از ثمرات تأمین مالی روستایی است.

بیان مسأله تحقیق

در چند دهه اخیر تجربیات موفق در کشورهای مختلفی از جمله تایلند، بنگلادش، هند، اندونزی و... مشاهده شده است که گرامین بانک بنگلادش را می‌توان از جمله موفق‌ترین این طرح‌ها دانست این موسسه تأمین مالی روستایی با توجه به معیار عملکردی اساسی "گسترش دامنه فعالیت" و "خود اتکایی" به سطوح بالایی از نفوذ به بازارهای هدف دست یافته است به طوری که توانسته تعداد مشتریان خود را به میلیون‌ها نفر در روستاها ارتقا دهد.

بررسی وضعیت نهادها و طرح‌های تأمین مالی خرد روستایی در ایران نشان می‌دهد که این نهادها و طرح‌های پراکنده که از سوی دولت، مؤسسات مالی دولتی و سازمانهای غیر دولتی تشکیل شده و سازمان یافته‌اند تا به حال به موفقیتی در خور دست نیافته و نتوانسته‌اند گامهای اساسی در جهت رفع مشکلات و معضلات فقر و بیکاری روستایی بردارند. شکی نیست که گسترش تأمین مالی خرد روستایی در ایران باید با اصلاح نهادهای مالی موجود و ایجاد یک رویکرد جدید در زمینه تأمین مالی خرد روستایی همراه باشد. با مقایسه دقیق بین طرح‌های موفق جهانی مثل گرامین بانک بنگلادش و طرح‌های اجرا شده در ایران می‌توان به ساختار و رویکرد صحیحی پیرامون بحث تأمین مالی خرد روستایی در ایران دست یافت.

مفهوم تأمین مالی خرد

بومن تأمین مالی خرد را در عبارت "کوچک (از جهت مبلغ وام‌ها)، کوتاه (در زمان‌های پرداخت) و بدون وثیقه" عنوان می‌کند (بومن، ۱۹۹۷: ۱۰). بانک جهانی واژه "Microfinance" را تهیه خدمات مالی برای مشتریان کم درآمد معرفی می‌نماید به صورتی که این مشتریان وام‌گیرندگانی هستند که به صورت معمول از خدمات مالی بانک‌ها محروم می‌باشند و تأمین مالی خرد در قالب خدمات مالی در مقیاس کوچک به صورت وام، بیمه، پس انداز و... انجام می‌گیرد.

باید توجه داشت که تأمین مالی خرد براساس این مبنا بنا شده است که بر اساس وضعیت کنونی افراد فقیر همچنان فقیر باقی می‌مانند و فقیرتر هم می‌شوند و صدقه و خیرات نیز راه دائم برای از بین بردن فقر نمی‌باشد بلکه باید با خلاقیت و ابتکار راههای مقابله با فقر را ارائه نمود. (محمد یونس، ۲۰۰۳: ۱۸)

بنابراین مهمترین هدفی که می‌تواند تأمین مالی خرد را از سایر روش‌های فقر زدایی متمایز نماید تداوم و پایداری آن می‌باشد که بر اساس این ویژگی متمایز تأمین مالی خرد مدعی است که دسترسی خدمات مالی به فقرا را به شکل پایداری ارائه می‌دهد (متوسلی، آقابابایی، ۱۳۸۳: ۱-۲). در واقع می‌توان گفت تأمین مالی خرد با نگرشی ارتقا دهنده و حمایتی از افراد کم درآمد و از طریق بهبود فرصت‌ها و براساس اندیشه صحیحی که بر مبنای نیازها و موقعیت‌های اقتصادی دارد (آنست لیناری پریون، الی فلتر، ۲۰۰۹: ۳) و دارای رویکردی مناسب در جهت رشد و توسعه اقتصادی می‌باشد. از دامنه‌ای از خدمات مالی کوچک، کوتاه و بدون وثیقه برای افراد و گروههایی که به صورت معمولی از خدمات مالی و بانکی رایج محروم شده‌اند تشکیل شده است (ابوعمر فاوریغ، رفیق احمد، ۲۰۰۷: ۲۱۷-۲۳۱)

تاریخچه تأمین مالی خرد

از ابتدایی ترین و با سابقه ترین سازمان‌های اعتبار خرد، که وام‌های کوچکی را برای فقرای روستایی بدون طلب وثیقه، تدارک می‌دید، صندوق وام ایرلند^۲ می‌باشد که در اوایل قرن هجدهم میلادی توسط نویسنده استقلال طلب ایرلندی جانانان سویفت بنیان نهاده شد. ایده سویفت به آرامی در کل ایرلند گسترش یافت به گونه‌ای که در دهه ۱۸۴۰ حدود ۳۰۰ صندوق از این نوع در سرتاسر ایرلند بوجود آمد.

در قرن نوزده میلادی انواع مختلفی از نهادهای پس اندازی و اعتباری در اروپا ظهور کردند، که در ابتدا بین فقرای شهری و روستایی تشکیل شده و بانک‌های مردم، اتحادیه‌های اعتباری و تعاونی‌های اعتبار و پس انداز نامیده می‌شدند.

در کشورهای اسلامی می‌توان به بانک راکیات اندونزی اشاره کرد که در این زمینه پیش قدم بوده است که در سال ۱۸۹۵ با نام بانک اعتباری مردمی گشایش یافت. این بانک بعدها به بزرگترین سیستم تأمین مالی خرد در اندونزی با ۹۰۰۰ واحد تبدیل گشت. روند گسترش سازمان‌ها و مؤسسات اعتبارات خرد تا اواسط دهه ۱۹۹۰ ادامه داشت که در این زمان اصطلاح «اعتبارات خرد» رفته رفته جای خود را به اصطلاح جدیدی که نه تنها ارائه اعتبار بلکه پس انداز و دیگر خدمات مالی را دربرمی‌گرفت، داد و آن اصطلاح «تأمین مالی خرد» بود که نه فقط اعتباردهی بلکه پس انداز و دیگر خدمات مالی مانند بیمه و انتقال وجوه را نیز در برمی‌گرفت.

^۲. Irish Loan Fund

امروزه توجهات بطور فزاینده‌ای بر گسترش خدمات مالی برای فقرا از طریق تأمین مالی خرد متمرکز گشته است بطوریکه سازمان ملل متحد سال ۲۰۰۵ را به عنوان «سال بین‌المللی اعتبارات خرد» نامید. تجربیات مالزی، هند، پاکستان، بولیوی، اندونزی و بنگلادش را می‌توان جزو موفق‌ترین نمونه‌های طرح‌های تأمین مالی خرد در جهان دانست.

اهداف تأمین مالی خرد

در تمام تعاریف و اهداف موجود از تأمین مالی خرد وجوه مشترکی وجود دارد که در زیر به آن اشاره می‌شود:

تاکید بر خرد و کوچک بودن

مقیاس ارائه خدمات مالی و نیز فعالیت‌های انجام شده توسط متقاضیان، فعالیت‌های خرد و کوچک است.

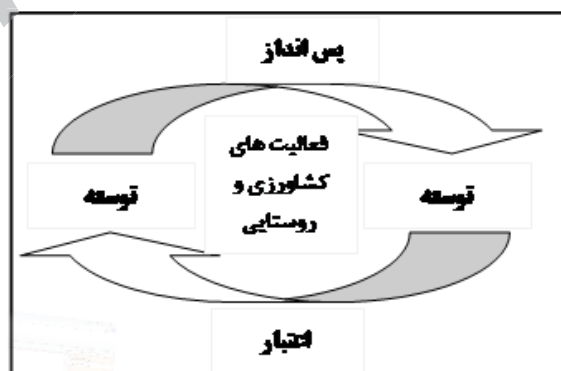
تسهیل در امر وام‌گیری

رفت و آمد مکرر به نهادهای رسمی و دور بودن این مؤسسات از محل سکونت وام‌گیرندگان باعث می‌گردد تا برای گروه‌هایی از جمعیت روستایی مانند زنان که تحرک اجتماعی محدودتری دارند، وام گرفتن مشکل و غیرعملی باشد و هزینه‌های زمانی و مالی زیادی برای آنها داشته باشد.

پایداری برنامه خرد

در برنامه‌های تأمین مالی خرد به منظور حصول پایداری باید از منابع محلی و پس‌اندازهای داخلی استفاده شود. (معظمی، ۱۳۸۱، ص ۲) برنامه تأمین مالی خرد پایدار به وسیله نهادهای تجاری انجام می‌شود که خدمات مالی را به افراد فقیر فعال از لحاظ اقتصادی با نرخ بهره‌ای که همه هزینه‌ها (شامل هزینه تجاری وجوه و ...) و ریسک‌ها را پوشش داده و ضمناً سودآور نیز باشد، ارائه می‌نمایند.

اعتبارات با میزان وام‌های کوچک می‌توانند باعث پدید آمدن فعالیت کوچک و جدید در روستا بوسیله زن روستایی یا در شهر به وسیله شهروند شوند و از این راه ضمن پدید آمدن اشتغال برای دریافت‌کننده تسهیلات مورد نظر، وضعیت اقتصادی خانوار را با توسعه سرمایه‌گذاری‌ها و پس‌انداز افراد متحول سازد؛ پس این سیاست، کاهش فقر و کاهش نابرابری‌ها را به همراه دارد.

نمودار ۱- فرآیند فقرزدایی با استفاده از ظرفیت پس‌انداز و اعتبار

گرامین بانک بنگلادش

دکتر محمد یونس، مسلمان بنگلادشی و برنده سال ۲۰۰۶ جایزه نوبل که از همان دوران کودکی از مشاهده فقر و تنگدستی در کشورش رنج می‌برد، اکنون رؤیای محو این پدیده شوم در سراسر جهان در سر می‌پروراند.

محمد یونس در سال ۱۹۷۴ و در شرایطی که بنگلادش دچار قحطی و گرسنگی بود با مشاهده روستاییانی که مجبور بودند اکثر درآمد اندک زحمت خود را به رباخواران بدهند دریافت که آنچه را در دانشگاه به عنوان تئوریهای اقتصادی تدریس می‌کند با واقعیات جامعه‌اش هم‌خوانی ندارد و تصمیم به بررسی عینی واقعیت‌های جامعه خود گرفت.

در سال ۱۹۷۶ در جریان تحقیقات میدانی، دانشجویان محمد یونس در دانشگاه چیتاکونگ به زنی که با چوب بامبو صندلی می‌ساخت برخوردند. یونس اصل مأموریت خود را به همین زمان می‌داند که در جبرا با خانم سوفیا رویارو شده بود، یک زن ۲۱ ساله که بسیار سخت امرار معاش می‌کرد. او برای امرار معاش خود ۳۵ سنت از نزول خورها قرض می‌گرفت که در مقابل بابت آن بهره‌گزافی در حدود ۱۰٪ در روز پرداخت می‌کرد. طی مصاحبه با او، دریافتند که اگر به این زن وام اندکی برای خرید چوب بامبو داده شود قادر به ساخت هفته‌ای ۱۰ صندلی است که سود بسیار اندکی دارد، اما می‌تواند به بهبود وضعیت او بیانجامد. یونس در چپرا ۴۲ نفر را پیدا کرد که وضعیت مشابه خانم سوفیا را دارند که به علت تنگدستی در تله نزول خورها گرفتارند. یونس در سال ۱۹۷۶ به آنها با دادن وام‌های کوچک در نرخ قابل قبول تجربه خود را بدست آورد. پروفیسور یونس در نهایت ۳۷ دلار و حدوداً ۶۲ سنت برای هر قرض‌گیرنده وام داد. برای این رویداد خوشایندش، تمام قرض‌گیرنده‌ها وام‌ها را بازپرداخت کردند. در این فرآیند او متقاعد شد که این موفقیت می‌تواند در سراسر بنگلادش اجرا شود.

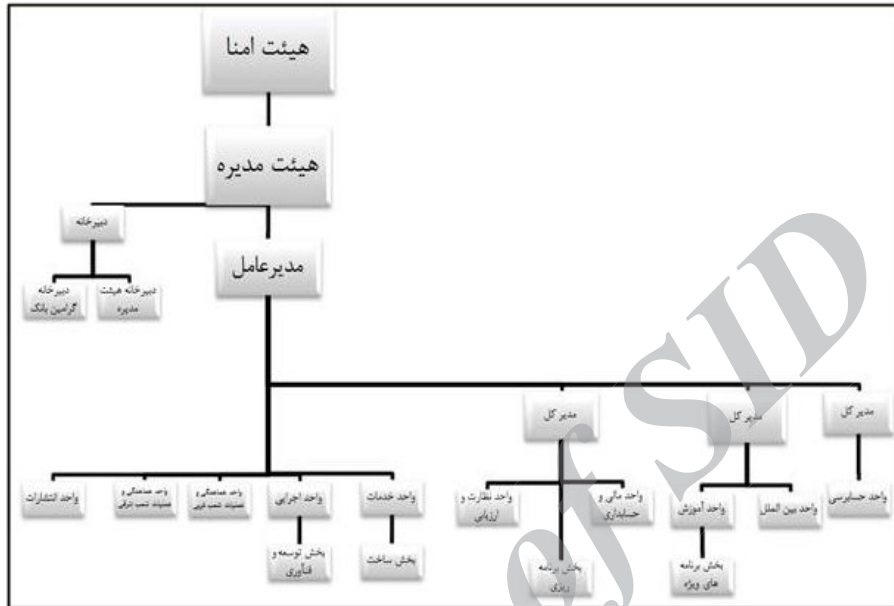
در نتیجه این بررسی محمد یونس اقدام به تأسیس موسسه اعتباری گرامین نمود تا با اعطای وام‌های اندک که به اعتقاد وی می‌توان با اعطای آنها کارهای بزرگی انجام داد که از عهده وام‌های بزرگ بر نمی‌آید، روستاییان کشورش را از فقر و بیچارگی در آورد. اگر چه به مؤسسه وی در ابتدا مثل یکی از هزاران نهادهای خیریه موجود در جهان نگاه می‌شد، بطوریکه حتی دولت بنگلادش نیز از کمک به آن ابا داشت اما امروزه با گذشت قریب به ۳ دهه از تأسیس موسسه گرامین و تبدیل آن به بانک جهانی فقرا، گرامین بانک چشم‌های زیادی را در نقاط مختلف دنیا به خود معطوف داشته است.

ساختار بانک گرامین: ساماندهی شبکه‌ای از شاخه‌ها

خدمات‌رسانی اعتباری به ۱/۶ میلیون عضو همراه با اعتبار، کمک سازمان یافته و دیگر نهادهای توسعه اجتماعی امری بزرگ و چالش‌آور است. ساختار اداری بانک گرامین شامل چهار سطح است: اداره مرکزی در بالاترین سطح و به ترتیب اداره‌های منطقه‌ای اداره‌های ناحیه‌ای و شاخه‌ها با عملکردهای مشخص قرار دارند. اداره مرکزی در «داکا» است و از سوی یونس مدیریت و اداره می‌شود و شامل یک رهبر در جایگاه مدیر، نماینده، مدیر کل و ۲۴۰ کارمند است. اداره‌های منطقه‌ای، ناحیه‌ای و شاخه‌ها نیز دارای واحدهای سطوح میدانی هستند.

ساختار مدیریتی بانک گرامین بیشتر بر ویژگی‌هایی چون خودگردانی و استقلال اداره‌های میدانی استوار است. اداره‌های منطقه‌ای به عنوان اداره‌های کوچک انجام امور اجرایی را برعهده دارند، ولی اداره مرکزی بیشتر در زمینه انتقال منابع مالی از منابع خارجی، انجام خدمات آموزشی و تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های کلان فعال است. هر اداره منطقه‌ای بر ۵۱۰ اداره ناحیه‌ای نظارت می‌کند و هر اداره ناحیه‌ای که کارش تصویب وام‌های رسمی است، ۱۰-۱۵ شاخه را زیر نظر دارد. شاخه‌ها، واحد مهمی در عملکرد بانک گرامین شمرده می‌شوند و به عنوان واحد اساسی گردش امور و سودآوری عمل می‌کنند. شاخه‌ها در سطوح میدانی فعال بوده و وام‌گیرندگان در تماس‌اند. هر شاخه بر ۵۰-۶۰ مرکز موجود در روستاها که مسئول شکل‌دهی گروه است، نظارت می‌کند.

یک مرکز شامل ۶-۸ گروه بوده و هر گروه کوچکترین سطح در ساختار اداری است که از پنج نفر تشکیل شده است. طبق آخرین آمار بانک گرامین ۲,۵۶۵ شاخه دارد که در ۸۳۴۵۸ روستا فعال‌اند. شمار تمام کارکنان آن ۲۵۲۸۳ نفر است. این شاخه‌ها و تعاملات بین آنها تمرکززدایی و در مقابل شبکه‌سازی در ساختار و تشکیلات یک نهاد جامعه مدنی و حمایتی و آسان شدن دسترسی مخاطبان را در پی داشته است.

نمودار ۲- ساختار تشکیلاتی بانک گرامین

سیستم مدیریتی و ظرفیت‌های نهادی بانک گرامین

بانک گرامین سیستم نهادی خود را جدا از بانک مرکزی بنگلادش قرار داده است و هماهنگ با فشار اجتماعی اعضای گروه، نرخهای موجود را پایین نگه می‌دارد. مدیریت و روند تصمیم‌گیری با اعضای گروه بوده و هر گروه را کارمندان بانک گرامین سازماندهی می‌کنند و آموزش می‌دهند. از این رو هر هفته نشستی در مورد وظایف و مقررات در ابعاد فردی، مالی و اجتماعی برگزار می‌شود. فشار متقابل اعضای هر یک از گروه‌های وام‌گیرنده یک اهرم مؤثر برای بازپرداخت وام‌ها از سوی اعضا شمرده می‌شود و اگر اعضای گروه از موقعیت همدیگر شناخت کافی داشته باشند، به خوبی جایگاه خود و تعهدات متقابل در زمینه بازپرداخت وام‌های دریافتی را درک می‌کنند. کوتاهی در بازپرداخت وام سبب آبروریزی فرد و تهدید موقعیت اجتماعی او در روستا می‌شود زیرا دیرکرد او منجر به نپرداختن وام به دیگر اعضای گروه می‌شود. همچنین حمایت و فشار توأمان دیگر اعضای گروه سبب می‌شود تا وام‌گیرندگان برای کاربرد درست وام‌ها انگیزه داشته باشند و متعهدانه‌تر و پاسخگوتر عمل کنند. اگر سیستم گروهی در سطح شاخه از نظر تشکیلات اداری مرسوم سطح صفی و میدانی کار شمرده شود، در این صورت سطح بعدی یا سطح ستادی مدیریت مرکز است. مدیران مرکز یکسره فعال بوده و در فرآیند کار نقش بزرگی در گزینش وام‌گیرندگان، اصلاح گروه‌های وام‌گیری و نظارت بر پروژه‌های درآمدزا بازی می‌کنند. مدیران شاخه نیز باید در هنگام فعالیت و تکامل شاخه‌ها، رشد و اصلاح و تکامل گروه‌های وام‌گیرنده و نیز شکل‌گیری گروه‌های یکپارچه حامی و متعهد را آسان‌تر کنند.

همچنین مدیریت گردش اطلاعات و حسابداری از امور و مسئولیت‌های تمام شاخه‌ها شمرده می‌شود. هر کارمند می‌تواند نسبت به کارهای اداری زمان بیشتری به وام‌گیرنده اختصاص دهد. دستور کار برای نشستهای هفتگی کارکنان از پیش فراهم می‌شود. اگر

هر یک از وام‌گیرندگان بر اساس برنامه، وام خود را بپردازد، کارمندان تنها طرح را امضاء می‌کنند و انحرافات انجام شده یادداشت می‌شود. تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی به آسان‌کردن امور و ظرفیت‌سازی نهادی در ساختار بانک گرامین منجر شده است. در این بین همواره تلاش می‌شود شش اصل زیر در فعالیتهای بانک گرامین رعایت شود:

- بانک تنها به فقیرترین افراد روستایی بدون زمین وام خواهد داد.
 - بانک بیشتر به خدمات‌رسانی به زنان متمرکز است، چنانکه ۹۴٪ از مشتریان بانک را زنان تشکیل می‌دهند.
 - پرداخت این وام‌ها نیازی به گرو گذاشتن ندارد. وام‌گیرندگان تصمیم خواهند گرفت تا برای دریافت وام به فعالیت تجاری بپردازند.
 - بانک وام‌گیرندگان را در رسیدن به موفقیت حمایت و کمک خواهد کرد.
 - وام‌گیرندگان کمترین سود لازم را برای بهره‌گیری از تسهیلات اعتباری بانک پرداخت خواهند کرد.
- بانک گرامین از زمان شکل‌گیری تاکنون در حدود ۵۰ میلیون وام کوچک پرداخته است و نرخ بازپرداخت وام‌ها ۹۰٪ بوده است.

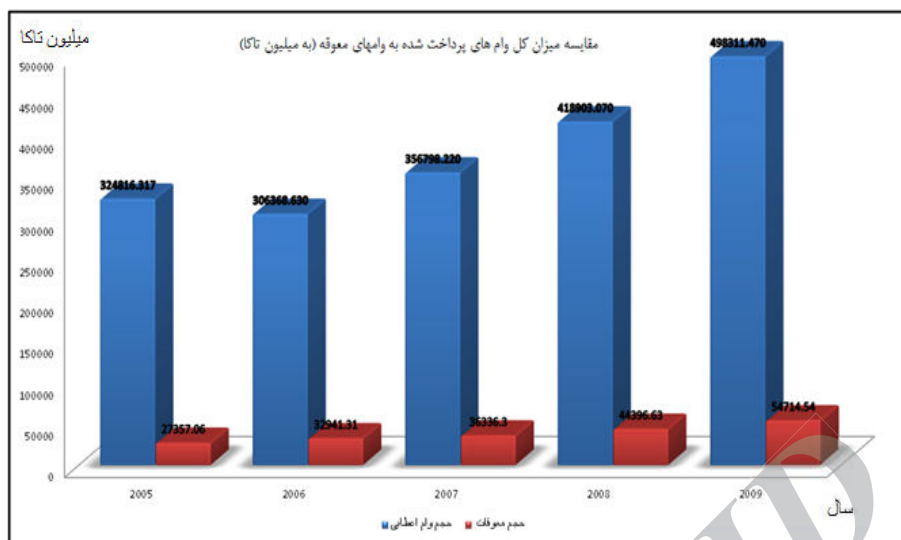
جدول ۱- خلاصه‌ای از ابعاد گردش کار نظام بانک گرامین

مؤلفه	مصادیق
راهبرد	انتخاب گروه هدف با اولویت بخشی به زنان روستایی
	پیگیری توانان اهداف مالی و اجتماعی و ایجاد مشارکت بین نهادهای اقتصاد خرد برای رشد پایه جهانی ترغیب سازمانهای دولتی جهت روی آوردن به ابتکارات اقتصاد خرد
رشد	عدم استفاده از کمکهای اعطایی از سال ۱۹۹۵ به بعد و روی آوردن به خود اتکالی و ظرفیت سازی
	پرداخت ۹۰ درصد وامها از محل بازپرداختها و بهره ها
	آغاز فعالیتهای گرامین همراه به کاهش خطر پذیری آن از طریق همکاری کمیته ها و سازمانها به عنوان ماهیتی مستقل
مدیریت ریسک	اولین خط مدیریت ریسک گروه وام گیری زنان از روستاهای مشابه
	زمینه سازی برای اعمال فشار اعضای گروه بر یکدیگر در باز پرداخت وام
	زمینه سازی برای کاهش دیر کرد بازپرداخت وام
	انستجام بخشی به بازرسیهای داخلی
	مدیریت منسجم و ارزشیابی منظم هر سه ماه یکبار
	بازدید و تعامل مدیران شاخه ها با مرکز
فعالیهای تکمیلی	مشارکت پس انداز کنندگان و وام گیرندگان در مدیریت امور
	اجرای سیستم رتبه بندی ۵ ستاره ای برای ترغیب شاخه ها جهت پاسخگویی و رقیابت یا یکدیگر ، ترغیب پس انداز از سوی اعضا ، تسهیل بهره مندی وام گیرندگان از خدمات آموزشی ، حرکت برای ریشه کنی فقر از جوامع تحت پوشش

ارزیابی، نظارت، ارزشیابی و پیامدسنجی با هدف اصلاح، یادگیری متقابل، بازخورد و پاسخگویی برای تکامل هر نهادی لازم به نظر می‌رسد. با توجه به این مهم، بانک گرامین از روند ویژه‌ای برای ارزیابی موفقیت‌ها و عملکردها برخوردار است. ارزیابی و امتیازدهی بدین شکل است که گرامین بانک نرخ شعب خود را یکبار در سال بر اساس سیستم ۵ ستاره و به منظور ارتقاء اعتبار شعبه مرکزی گرامین، طراحی می‌کند. شعبه‌ها ستاره‌هایی با رنگ‌های مختلف را بر اساس موفقیت‌های کسب شده در ۵ زمینه زیر بدست می‌آورند:

ستاره سبز: نرخ بازپرداخت ۱۰۰٪ (۶۶٪ از شعب در سال ۲۰۰۳ شایسته دریافت این ستاره شدند)
 ستاره آبی: سوددهی (۶۶٪ از شعب در سال ۲۰۰۳ شایسته دریافت این نشان شدند)
 ستاره بنفش: سپرده‌گذاری قرضه (۳۳٪ از شعبه‌ها در سال ۲۰۰۳ شایسته دریافت این نشان شده‌اند)
 ستاره قهوه ای: رسیدگی به وضعیت تحصیل فرزندان وام‌گیرنده‌ها (۱۳٪ از شعب در سال ۲۰۰۳ شایسته دریافت این نشان شده‌اند).

ستاره قرمز: ارتقاء سطح زندگی وام‌گیرندگان به بالای خط فقر (۴٪ از شعب که به ۱۲۵۰۰۰ خانواده خدمات ارائه میکنند در سال ۲۰۰۳ شایسته دریافت این نشان شدند).

نمودار ۳- مقایسه میزان کل وام‌های پرداخت شده به وام‌های معوقه (۲۰۰۹-۲۰۰۵)

مهمترین تجربیات در زمینه تأمین مالی خرد در ایران

تجربیات تأمین مالی خرد در ایران را می‌توان به چند گروه کلی تقسیم‌بندی نمود:

گروه اول

این گروه تجربیاتی است که از روش‌های متعارف نظام بانکی برای ارائه خدمات مالی به گروه‌های فقیر و کم درآمد استفاده می‌کند. ویژگی مهم این تجربیات این است که اگرچه همانند نظام بانکی از سازوکارهای فردی برای ارائه وام بهره می‌جویند اما به علت تمرکز بر گروه هدف و نیازهای آنها استفاده از ساختار قراردادی متفاوت و استفاده از سازماندهی متفاوت با بانک‌ها در زمره تأمین مالی خرد قرار می‌گیرد. مهم‌ترین تجربیات این گروه را می‌توان صندوق‌های قرض الحسنه برشمرد.

گروه دوم

دسته دوم تجربیات تأمین مالی خرد در ایران تجربیاتی است که در قالب تعاونی‌ها به عنوان سازمان‌های عضو محور وجود دارد. بر اساس تجربیات جهانی، مدل‌های سازمانی عضو محور مانند تعاونی یکی از بهترین اشکال سازمانی برای ارائه خدمات تأمین مالی خرد محسوب می‌شود. تعاونی‌های روستایی به عنوان سازمانی عضو محور دارای سابقه‌ای قابل توجه نسبت به سایر تجربیات در زمینه تأمین مالی خرد در ایران می‌باشند. (نجفی، ۱۳۸۵)

گروه سوم:

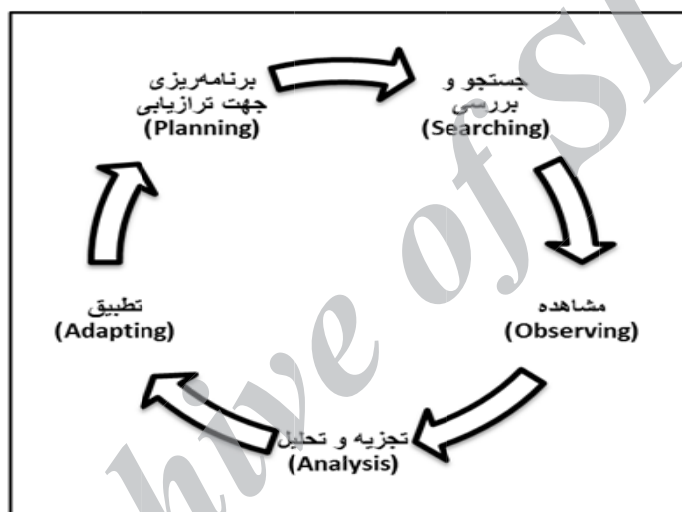
گروه سوم از تجربیات تأمین مالی خرد در ایران برنامه‌هایی هستند که بر اساس رویکردهای نوین تأمین مالی خرد اجرا شده‌اند که در این قالب سه برنامه مهم را می‌توان نام برد. این برنامه‌ها شامل طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستا که به طور مشترک توسط ایفاد و بانک کشاورزی انجام شده، طرح بسیج اجتماعی و اعطای اعتبارات خرد که توسط برنامه عمران ملل متحد و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی انجام گرفته و برنامه صندوق اعتبارات خرد برای زنان روستایی که توسط دفتر امور زنان وزارت جهاد کشاورزی اجرا شده، می‌باشند.^۴

^۴. برای اطلاعات در مورد این طرح‌ها و نحوه اجرای آنها در مورد طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستایی به گزارشات عملکرد طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستایی، آذر ۱۳۸۴ و در رابطه با طرح بسیج اجتماعی و اعتبارات خرد به کتاب Poverty Alleviation in Sistan and Baluchestan: The case of

روش اجرای تحقیق: ترازیبی جهت استخراج الگوها

پس از مطالعه فرآیندهای ترازیبی موجود و همچنین مدنظر قراردادن اهمیت این موضوع برای کشور، فرآیند منتخب جهت اجرای ترازیبی تأمین مالی خرد روستایی ارائه می‌شود. قابل ذکر است که پس از انتخاب فرآیند ترازیبی و استخراج شاخص‌های مد نظر در الگوی بومی تأمین مالی خرد در ایران، شاخص‌های مذکور و چگونگی اولویت و اهمیت هر یک می‌بایست مورد بحث از سوی خبرگان موضوع توسعه روستایی و تأمین مالی خرد در ایران قرار گیرد که برای رسیدن به این مهم از نظرسنجی خبرگان استفاده خواهد شد.

اصولا فرآیند کار در ترازیبی به فرهنگ و شرایط هر محیط وابسته است اما به طور کلی در هر شرایط پنج مرحله کلی به شرح زیر حاکمند که الگوی کلی کار را تعریف می‌نمایند:

نمودار ۵- چرخه ترازیبی

برنامه‌ریزی جهت ترازیبی

در این مرحله ابتدا به شناسایی موفق‌ترین مدل‌های تأمین مالی خرد در جهان پرداخته شد که پس از بررسی منابع موجود و مصاحبه با صاحب‌نظران تأمین مالی خرد، بانک گرامین بنگلادش به عنوان نهاد تراز در این تحقیق انتخاب گردید. پس از آن با کنکاش پیرامون طرح‌های مختلف تأمین مالی در ایران تعدادی از این طرح‌ها که مشابهت بیشتری با شاخص‌های تأمین مالی خرد در عرصه بین‌الملل داشته‌اند به عنوان الگوهای اجرا شده در ایران انتخاب شد که پس از بحث و بررسی دسته‌بندی در سه گروه به عنوان چینش نهایی مصوب گردید.

جستجو و بررسی داده‌ها

پس از انتخاب طرح‌های تأمین مالی خرد اجرا شده در ایران به عنوان یک طرف الگوی ترازبایی و انتخاب بانک گرامین به عنوان طرف دیگر الگو و تعیین شاخص‌ها به روش ترازبایی و مقایسه آن با دیدگاه‌های مختلف، تأکید و تمرکز بر فرآیندها به عنوان تأثیرگذارترین رکن فعالیت نهادهای تأمین مالی خرد به عنوان محور تحقیق در نظر گرفته شد. اطلاعات و پارامترهای مورد نیاز جمع‌آوری و با شناسایی بیشتر طرفین ترازبایی، شاخص‌های مشترک قابل مقایسه در طرح‌های تأمین مالی خرد انتخاب گردید که با توجه به بررسی‌ها و مطالعات انجام شده، سطح تحلیل در قالب اهداف اساسی تأمین مالی خرد، بازار هدف طرح‌ها، نقش دولت در برگزاری هر طرح و مدیریت، سازماندهی و سازوکارهای اجرایی مؤسسات تأمین مالی خرد به عنوان محورهای اصلی و زیرشاخص‌هایی همچون بازار هدف، نقش دولت، مدیریت و سازماندهی و سازوکار اجرایی به عنوان ویژگی‌های کلیدی قابل ترازبایی در این تحقیق مورد اجماع قرار گرفت.

مشاهده

با توجه به هدف اصلی در این گام که شناخت حاصل کردن و مطالعه فرآیندهای سازمان پیشرو می‌باشد و قطعاً نیاز به جمع‌آوری اطلاعات دارد، اطلاعات موردنظر در مورد بانک گرامین به عنوان سازمان تراز در این تحقیق در سه سطح جمع‌آوری گردید: شناسایی سطح عملکرد گرامین بانک به عنوان سازمان پیشرو، شناخت روش کار و سازوکار اجرایی بانک گرامین و شاخص‌های کلیدی فعالیت‌های این بانک در راستای بهبود عملکرد. در این فاز با شناسایی نیازهای اطلاعاتی، اطلاعات موردنظر جمع‌آوری و توسط ابزارهای مختلف به صورت خلاصه شده و جامع استخراج شد که به عنوان ورودی گام چهارم روش اجرا استفاده می‌گردد.

تجزیه و تحلیل و تطبیق اطلاعات

هدف اصلی در گام چهارم تعیین تفاوت و شکاف بین سطح عملکرد موجود و عملکرد مطلوب است. آن با پردازش اطلاعات فواصل موجود شناسایی شده و علل اصلی شکاف‌های موجود تشخیص داده می‌شود. با توجه به همسانی و نزدیکی گام چهارم و پنجم در این بخش از تحقیق این دو گام در کنار یکدیگر مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. در این قسمت با پرداختن به نقاط قوت و ضعف طرح‌های تأمین مالی خرد اجرا شده در ایران با توجه به شاخص‌ها و ویژگی‌های کلیدی که در گام دوم به آن پرداخته شد، با ارائه جدولی مقایسه‌ای از طرح‌های اجرا شده در ایران و بانک گرامین فاصله عملکرد دو طرف ترازبایی را از نظر فرآیندهای عملکردی مقایسه کرده و دلیل فاصله عملکرد را استخراج می‌کنیم و در نهایت با بررسی جدول مقایسه‌ای به فعالیت‌های مورد نیاز جهت پرکردن این فاصله به عنوان شاخص‌های الگوی بومی تأمین مالی خرد در ایران خواهیم رسید.

تحلیل عملکرد برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران

گروه اول:

شاخص‌های عملکردی صندوق‌های قرض‌الحسنه بر اساس آخرین اطلاعات موجود^۵ نشان‌دهنده تأکید بسیار بر پس‌انداز و توفیق در جذب منابع بدون هزینه از مردم، پایداری مالی و عدم اتکا به منابع دولتی و کمک‌های مردمی، هزینه‌های عملیاتی پایین و

^۵ طبق آنچه در فصل چهارم رساله دکتری آقای رضا آقابابایی (۱۳۸۶) ارائه گردیده است

هدف‌گذاری برای فقیرترین فقر است. عدم استفاده از سازوکارهای خلاقانه و ابتکاری تأمین مالی خرد را می‌توان یکی از نقاط ضعف این صندوق‌ها دانست. بر اساس سازوکارهای وام‌دهی، این مؤسسات به صورت فردی و مبتنی بر أخذ چک و سفته تضمینی همراه با معرفی و تضمین فرد مورد وثوق و قبول صندوق است. علاوه بر این اندازه وام‌ها و سررسید آن معمولاً ثابت است و از مکانیزم‌های لازم برای انگیزه‌دهی نظیر وام‌دهی سعودی استفاده نمی‌شود. در برخی اشکال سازمانی این صندوق‌ها شامل صندوق‌های غیررسمی و خانوادگی فشار و نظارت همسانان وجود دارد و نیازی به ارائه تضمینات نیست ولی در دیگر موارد که صندوق‌ها به صورت رسمی ثبت شده‌اند چنین سازوکارهایی به کار گرفته نمی‌شود. (مهاجرانی و دیگران، ۱۳۸۱)

گروه دوم:

در مدل‌های تعاونی ایران علی‌رغم دیگر نمونه‌های سازمان‌های عضو محور در جهان که به پس‌انداز اعضایشان متکی هستند، چنین امری تحقق نیافته است (طالب، ۱۳۸۵) و این در حالی است که نیاز به واسطه‌گری مالی مستقیم توسط این نهاد در اساس‌نامه آن که از سال ۱۳۷۰ مبنای عمل قرار گرفته مشهود است. (طالب، ۱۳۸۵: ۴۸) اگرچه تصویب ضوابط فعالیت تعاونی‌های اعتبار مصوب جلسه شورای پول و اعتبار مورخ ۱۳۸۶/۶/۳ و تأکیدات برنامه چهارم توسعه بر افزایش نقش تعاونی‌ها و سیاست‌های اصل ۴۴ فضا را برای رشد بیشتر بخش تعاونی مهیا نموده، اما وزارت تعاون تلاش اساسی خود را متمرکز بر دریافت بودجه و تخصیص اعتبار به این تعاونی‌ها نموده است. علی‌رغم عدم تأکید تعاونی‌ها بر جذب منابع، نمونه‌های موفق نیز مانند تعاونی شباهنگ وجود داشته‌اند که ضمن به کارگیری ویژگی‌های مهم سازمان‌های موفق در تأمین مالی خرد نظیر استفاده از رویه‌های ساده برای پرداخت وام، ارائه توأمان خدمات سپرده‌ای و اعتباری، اتکا به منابع جذب شده توسط خود سازمان برای اعطای وام، انعطاف‌پذیری و سرعت عمل در پرداخت وام به اعضا، نرخ بازپرداخت بالای وام و مدیریت و مشارکت مردمی از عملکرد مالی قابل توجهی برخوردار بوده‌اند (طالب، ۱۳۸۵) که این تجربیات موفق نشان‌دهنده ظرفیت بالقوه مدل‌های تعاونی در گسترش تأمین مالی خرد است.

گروه سوم:

طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستا: (RMFSP)

در این طرح بر اساس مدل بانکداری پیوندی دو روش وام‌دهی گروهی شامل مدل همبسته (تعهد مشترک، وام فردی) و مدل گروه‌های خودیار (تعهد مشترک، وام‌دهی گروهی) اجرا شده است. این طرح توانسته با هدف‌گذاری و مکان‌یابی مناسب خدماتش را به افرادی ارائه نماید که قبلاً دسترسی به خدمات مالی نداشته‌اند. نکته مهم این است که طرح برای شکل‌دهی به گروه‌ها نگرش "اول پس‌انداز" را به کار گرفته است. به علت استفاده از مدل‌های گروهی در ارائه خدمات مالی نرخ بازپرداخت اعتباراتی که بدون أخذ وثائق معمول بانکی پرداخت شده بسیار درخشان بوده است. این طرح علی‌رغم به کارگیری بسیاری از ویژگی‌های ابتکاری تأمین مالی خرد، برخی از آنها که مهمترین آن فواصل کم میان اقساط بازپرداخت تسهیلات است را رعایت ننموده است. طرح بسیج اجتماعی و اعتبارات خرد:

این طرح از ابتکارات نوین تأمین مالی خرد مانند ضمانت زنجیره‌ای، اعطای وام بدون وثیقه، استفاده از اطلاعات محلی و ارتباط میان سازمان محلی و سایر نهادهای محلی برخوردار است. علاوه بر این نوع سازماندهی آن مانند مدل گروه‌های همیار در طرح

ایفاد است با این تفاوت که در اینجا سازمان محلی خود مانند واسطه مالی عمل نموده و پس انداز اعضا را دریافت و به آنها از طریق دفتر مرکزی وام می‌دهد. یعنی در اینجا ارائه خدمات مالی توسط سازمان محلی صورت گرفته و نیازی به بانک برای ارائه این خدمات نیست. یکی دیگر از ویژگی‌های این طرح انطباق آن با ساختارهای نهادی موجود در منطقه در رابطه با بهره و حذف بهره از سیستم پرداخت وام است. تنها نکاتی که باید در این طرح به عنوان مسأله قلمداد شوند، وابستگی به منابع مالی سازمان‌های حامی و مقیاس کوچک فعالیت آن است.

طرح صندوق اعتبارات خرد برای زنان روستایی:

این مدل نیز از بسیاری از ابتکارات جدید تأمین مالی خرد نظیر وام‌دهی گروهی، فشار همسازان، انگیزه‌های پویا و تنبیه اجتماعی استفاده می‌نماید. سررسید اقساط و نحوه بازپرداخت نسبت به سایر برنامه‌های اجرا شده در ایران قرابت بیشتری به مدل‌های موفق جهانی دارد. مزیت این مدل در درجه اول دنبال نمودن نگرش "اول پس انداز" است. این مدل علی‌رغم بومی بودن بسیاری از ویژگی‌های مهم الگوهای موفق جهانی را داراست. این صندوق به عنوان سازمانی عضو محور و مستقل عمل می‌نماید.

جدول ۳- تطبیق شاخص‌های کلیدی طرح‌های تأمین مالی خرد اجرا شده در ایران و بانک گرامین بنگلادش

موضوع	ویژگی‌های طرح‌های تأمین مالی خرد اجرا شده در ایران						عنوان	موضوع
موضوع	گروه اول (گروهی در سطح سازمان)			گروه دوم (گروهی در سطح سازمان)			نوع ارزیابی عملیاتی	نوع طرح یا مؤسسه بومی
	فرآیند	سرمایه انسانی	مستوفی زبان نوشتاری	فرآیند	سرمایه انسانی	مستوفی زبان نوشتاری		
اهداف اصلی تأمین مالی خرد	دارای اولویت	دارای اولویت	دارای اولویت	دارای اولویت	دارای اولویت	دارای اولویت	دارای اولویت	اولویت یا پایداری یا گسترش
بازرگانی	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	دارای نوع خدمت	نوع خدمات مورد نیاز
	دارد	دارد	ندارد	دارد	دارد	ندارد	دارد	تأیید برپس‌انداز
	بزرگ	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک	قیاس انطباق
	بالا	بالا	بالا	متوسط	متوسط	متوسط	بالا	عقل دسترسی
	روستا	روستا	روستا	حاشیه شهر	روستا	روستا	شهر و روستا	بازرگانی
	قرآ، زان و جوانان و افراد شاغل کم درآمد	زان	قرآ	زان و جوانان	زان و جوانان	قرآ	قرآ	قرآ، زان، جوانان و افراد شاغل کم درآمد
فصل دوم	دخالت غیر مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت مستقیم	دخالت غیر مستقیم
	عدم نظارت دولتی	نظارت دولتی	نظارت دولتی	نظارت دولتی	نظارت دولتی	نظارت دولتی	نظارت دولتی	عدم نظارت دولتی
میزان وابستگی طرح به منابع دولتی	کم	زیاد	متوسط	زیاد	زیاد	کم	کم	میزان وابستگی طرح به منابع دولتی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	نوع سازمان
مدیریت سازمانی و مالی	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	سازگاری‌های واقعی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	نوع قرارداد
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	دائمی و قراردادی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	حریصه عدم بازو ادوات
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	انطباق پذیری بدون بازو ادوات و شرایط وام
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	فناوری‌های مکتب و توسعه‌ای ژئو فیل پهن‌اشی و غیره
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	مخاطب‌گرایی یا مخاطب‌گری
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	قرابت‌سنجی و بسترسازی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	ساختارسازی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	آیندنگی و توانمندسازی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	اثر و بازگشت‌ها به عملکرد ترانزیت‌های اجرایی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	شبکه‌سازی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	نظارت توسط همکاران
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	در نظر گرفتن ملاحظات فرهنگی و اجتماعی
	غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	انگیزش جهت تغییر
غیردولتی	دولتی	دولتی	دولتی	دولتی	غیردولتی	غیردولتی	ابتکارات نظارتی در راستای خودتکلی	

استخراج شاخص‌های قابل بحث در الگوی تأمین مالی خرد در ایران

با در نظر گرفتن نقاط افتراق و اشتراك طرح‌های اجرا شده در ایران با گرامین بانک بنگلادش، تعدادی شاخص در دو قالب شاخص‌های سطح کلان و شاخص‌های سطح خرد قابل احصاء می‌باشد. شاخص‌های سطح کلان، اصلاح سیاست‌گذاری‌ها در سطح کلان را مدنظر قرار داده و شاخص‌های سطح خرد، اصلاحات عملکردی و فرآیندی طرح‌های تأمین مالی خرد را مورد کنکاش قرار می‌دهد که با توجه به نیاز الگوی بومی به اولویت‌بندی این شاخص‌ها، شاخص‌های مذکور با استفاده از نظرسنجی از خبرگان مورد بحث و بررسی از سوی تعدادی از خبرگان تأمین مالی خرد در ایران قرار می‌گیرد.

اجرای نظرسنجی از خبرگان

در این قسمت شاخص‌های استخراج شده از روش ترازایی در دو گروه سطح کلان و سطح خرد شامل ۱۴ مورد به شرح زیر تعیین می‌گردد:

جدول ۴- شاخص‌های سطح کلان و نمادهای بکار گرفته شده در نظرسنجی از خبرگان

نماد	شرح
0 _۱	تدوین برنامه راهبردی توسعه تأمین مالی خرد در ایران
0 _۲	شناسایی و استخراج عوامل تعیین کننده توسعه تأمین مالی خرد (شامل سیاست‌های کلی، زیرساخت‌های مورد نیاز قانونی، فیزیکی و نظارتی، اقتضات فرهنگی و اجتماعی، ساختارهای مناسب و...)
0 _۳	ایجاد سازمان آپکس (نماینده‌گی تشکل‌ها و اتحادیه‌های بخش خصوصی) در راستای رویکرد شبکه‌سازی سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در تأمین مالی خرد
0 _۴	شناسایی دقیق عرضه‌کنندگان فعال و مخاطبان اصلی طرح‌های تأمین مالی خرد در ایران برای استفاده بهینه از ظرفیت نهادهای موجود و برنامه‌ریزی صحیح در راستای تخصیص منابع به مخاطبان هدف
0 _۵	تعیین اهداف کمی و کیفی و زمان‌بندی شده با توجه به نقاط ضعف و محدودیت‌های موجود در طرح‌های تأمین مالی خرد بومی
0 _۶	اصلاح نقش دولت در طراحی‌های تأمین مالی خرد

جدول ۵- شاخص‌های سطح خرد و نمادهای بکارگرفته شده در نظرسنجی از خبرگان

نماد	شرح
Q ₁	ساختارسازی در مناطق هدف (تشکیل گروه‌ها و فعالیت‌های جمع‌محور) و ایجاد بسترهای اجتماعی مورد نیاز در اجرای طرح‌های تأمین مالی خرد روستایی
Q ₂	ظرفیت‌سنجی و مزیت‌سنجی مناطق هدف
Q ₃	مخاطب‌گزینی (اعم از کارگذاران فعال در اجرای طرح و مخاطبین طرح)
Q ₄	دید توسعه‌ای منطقه‌ای و همه‌جانبه نگر به طرح‌های تأمین مالی خرد از سوی مجری (وام، پس‌انداز، اشتغال، آموزش و...)
Q ₅	توانمندسازی و آموزش نیروی انسانی (در ابعاد مدیریتی و مالی ویژه کارگذاران و اشتغال‌زایی و کارآفرینی ویژه مخاطبین)
Q ₆	در نظر گرفتن ملاحظات فرهنگی و اجتماعی مناطق هدف (مثلاً مشکلاتی که ممکن است اشتغال زنان و بیکاری مردان در طرح‌های زن‌محور در مناطق هدف ایجاد شود)
Q ₇	تعیین بهترین ساختار حقوقی در هر منطقه با توجه به ظرفیت‌های سرمایه‌های اجتماعی آن منطقه (تعاونی، صندوق قرض‌الحسنه، مؤسسه و یا ...)
Q ₈	استفاده از ابتکارات نوین تأمین مالی خرد (وام‌دهی گروهی، ضمانت زنجیره‌ای، مشوق‌های وام‌دهی سعودی، تعیین روش مناسب اجرا و...)

در این قسمت اعضای گروه خبرگان با پاسخ و تکمیل پرسشنامه شاخص‌های مذکور را دو به دو مقایسه نموده و وزن و میزان اهمیت هر یک را در رسیدن به الگوی بومی تأمین مالی خرد تعیین می‌کنند. معیار مقایسه و امتیازدهی استفاده از اعداد یک الی نه به شرح جدول ذیل است:

پس از تکمیل پرسشنامه‌های مربوط به اولویت‌بندی شاخص‌های سطح کلان و سطح خرد توسط اعضای گروه خبرگان، اوزان نسبی اولویت شاخص‌های الگوی بومی تأمین مالی خرد و در نهایت اولویت‌بندی آنها در سطوح کلان و خرد به شرح جدول ذیل خلاصه می‌شود:

جداول ۷ و ۸- اولویت شاخص‌های سطح کلان و خرد

اولویت ها	شرح (اولویت شاخص های خرد)
اول	دید توسعه ای منطقه ای و همه جانبه نگر به طرح های تأمین مالی خرد از سوی مجری (وام، پس انداز، اشتغال، آموزش و...)
دوم	در نظر گرفتن ملاحظات فرهنگی و اجتماعی مناطق هدف (مثلاً مشکلاتی که ممکن است اشتغال زنان و بیکاری مردان در طرح های زن محور در مناطق هدف ایجاد شود)
سوم	استفاده از ابتکارات نوین تأمین مالی خرد (وام دهی گروهی، ضمانت زنجیره ای، مشوق های وام دهی سعودی، تعیین روش مناسب اجرا و...)
چهارم	ظرفیت سنجی و مزیت سنجی مناطق هدف
پنجم	تعیین بهترین ساختار حقوقی در هر منطقه با توجه به ظرفیت های سرمایه های اجتماعی آن منطقه (تعاونی، صندوق قرض الحسنه، مؤسسه و یا ...)
ششم	ساختار سازی در مناطق هدف (تشکیل گروه ها و فعالیت های جمع محور) و ایجاد بسترهای اجتماعی مورد نیاز در اجرای طرح های تأمین مالی خرد روستایی
هشتم	مخاطب گزینی (اعم از کارگذاران فعال در اجرای طرح و مخاطبین طرح)
هشتم	توانمندسازی و آموزش نیروی انسانی (در ابعاد مدیریتی و مالی ویژه کارگذاران و اشتغال زایی و کارآفرینی ویژه مخاطبین)

اولویت ها	شرح (اولویت شاخص های کلان)
اول	اصلاح نقش دولت در طراحی های تأمین مالی خرد
دوم	تدوین برنامه راهبردی توسعه تأمین مالی خرد در ایران
سوم	ایجاد سازمان آپکس ^۵ (نمایندگی تشکل ها و اتحادیه های بخش خصوصی) در راستای رویکرد شبکه سازی سازمان های مردم نهاد فعال در تأمین مالی خرد
چهارم	تعیین اهداف کمی و کیفی و زمان بندی شده با توجه به نقاط ضعف و محدودیت های موجود در طرح های تأمین مالی خرد بومی
پنجم	شناسایی و استخراج عوامل تعیین کننده توسعه تأمین مالی خرد (شامل سیاست های کلی، زیرساخت های مورد نیاز قانونی، فیزیکی و نظارتی، اقتضات فرهنگی و اجتماعی، ساختارهای مناسب و...)
ششم	شناسایی دقیق عرضه کنندگان فعال و مخاطبان اصلی طرح های تأمین مالی خرد در ایران برای استفاده بهینه از ظرفیت نهادهای موجود و برنامه ریزی صحیح در راستای تخصیص منابع به مخاطبان هدف مورد نیاز در اجرای طرح های تأمین مالی خرد روستایی

جمع بندی و نتیجه گیری

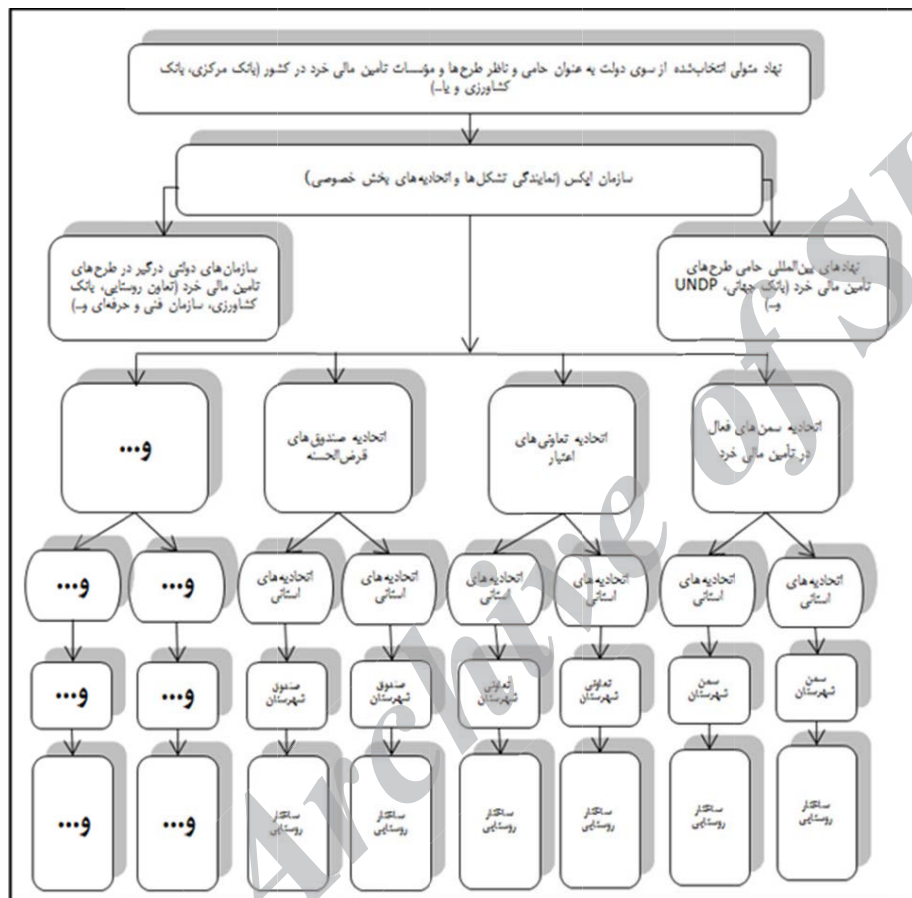
ارائه بسته پیشنهادی الگوی تأمین مالی خرد روستایی مبتنی بر فرآیند بالا به پایین (سطح کلان) علی رغم تجربیات موفق جهانی در تأمین مالی خرد که نشان دهنده محور بودن ابر NGO ها و سازمان های عضو محور مردم نهاد در اکثر این طرح هاست، تحلیل ویژگی های تجربیات موجود در ایران با توجه به اولویت دهی انجام شده توسط خبرگان طرح های توسعه روستایی کشور نشان می دهد که اصلاح نقش دولت در طرح های تأمین مالی خرد مهمترین دغدغه متخصصان این امر می باشد. نگرش های صرف حمایتی دولت برای اعطای اعتبار به فقرا، طرح های کوتاه مدت و مقیاس کوچک طرح های دولتی انجام شده در زمینه تأمین مالی خرد، عدم جذب و استفاده بهینه از حمایت ها و منابع بین المللی رایج در طرح های تأمین مالی خرد و عدم وجود سازمان مستقل قابل اتکا در ارائه اعتبارات خرد، همگی نشان دهنده عدم وجود برنامه راهبردی توسعه اعتبارات خرد

در کشور است. غیر هدفمند بودن طرح‌های اجرا شده در ایران برخلاف تجربیات موفق کشورهای آسیایی که این برنامه‌ها در آنها به عنوان یک برنامه جامع محرومیت‌زدایی در نظر گرفته شده است نیز مؤید این بحث است. اولویت دوم ضرورت تدوین برنامه راهبردی، بلندمدت و غیردولتی را در توسعه تأمین مالی خرد در ایران نشان می‌دهد که بررسی برنامه‌های موجود در دست اقدام نهادهای متولی، عدم وجود چنین برنامه‌ای را نشان می‌دهد که دولت می‌تواند با شناسایی عوامل تعیین‌کننده توسعه اعتبارات خرد که اولویت چهارم ما در تحقیق حاضر می‌باشد با ارائه بسته‌های سیاستی کلان، ایجاد زیرساخت‌های روستایی مورد نیاز، اعمال سیاست‌های توسعه‌بخشی بودجه‌ای دولت در حمایت از طرح‌های خودگردان تأمین مالی خرد و ایجاد زیرساخت‌های قانونی، نهادی و مالی مورد نیاز به سمت توسعه اعتبارات خرد در کشور حرکت نماید.

با توجه به در نظر گرفتن اولویت سوم این تحقیق مبنی بر ایجاد سازمان آپکس (نماینده‌گی تشکل‌ها و اتحادیه‌های بخش خصوصی) می‌توان خلاء وجود نهادهای واسطه‌ای بین دولت و سازمان‌های غیردولتی پی‌برد. عدم رویکرد شبکه‌سازی در سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در تأمین مالی خرد نیز از دیگر نواقص موجود در سطح کلان می‌باشد. تجربیات موفق جهانی از جمله بانک گرامین نیز وجود چنین سازمان‌هایی را به عنوان سازمان‌های واسطه‌گر مالی با اهداف نهادسازی اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. بانک اطلاعاتی جامعی از عرضه‌کنندگان خدمات مالی خرد و مخاطبان اصلی این طرح‌ها نیز در کشور وجود ندارد؛ بدین معنا که اگر امکان اجرای طرح‌های پایلوت را داشته باشیم، اولویت مناطق و افراد بازار هدف برای ما مشخص نمی‌باشد. با توجه به مطالب فوق و دستاوردهای تحقیق مبنی بر اولویت سازمان‌های عضو محور نظیر تعاونی‌های اعتبار در توسعه تأمین مالی خرد الگوی ذیل به عنوان اصلاح فرآیند بالا به پایین (در سطح کلان) ارائه می‌گردد:

نمودار ۶- نقشه اولیه راهبردی گسترش طرح‌های تأمین مالی خرد در کشور

نمودار ۷- ساختار تشکیلاتی پیشنهادی الگوی تأمین مالی خرد در کشور در فرآیند بالا به پایین

ارائه بسته پیشنهادی الگوی تأمین مالی خرد روستایی مبتنی بر فرآیند پایین به بالا (سطح خرد) تجربیات اجرا شده در ایران و مقایسات به عمل آمده نشان می‌دهد که اجتماع محور بودن از ویژگی‌های عمده برنامه‌های تأمین مالی خرد است به گونه‌ای که در آن ساختارسازی و ساختار جمعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، با توجه به این ملاحظات مدل بومی قابل ارائه می‌بایست اهمیت پرداختن به پنج محور سرمایه اجتماعی، سرمایه مالی، سرمایه انسانی، سرمایه محیطی و سرمایه فیزیکی در راستای بسیج جوامع محلی و نقش ایجاد صندوق‌های تأمین مالی خرد در کامل شدن فرآیند تأمین مالی خرد را

در نظر بگیرد. وجود گروه‌های مشاوره و اتاق فکر در کنار طرح‌های قابل اجرا می‌تواند عنصری مؤثر در مراحل مختلف انجام طرح‌ها و رسیدن به نتیجه مطلوب قرار گیرد.

سرمایه اجتماعی^۶: با طراحی گروه‌های توسعه روستایی با اولویت جوانان و در کنار آنها زنان و مردان در هر روستا می‌توان به بهترین نحو از ظرفیت‌های اجتماعی موجود در روستا بهره برد. هرچند عضویت در این گروه‌ها افتخاری می‌باشد اما تجربیات به-عمل آمده نشان می‌دهد که با انجام برنامه‌های مدون، اکثریت مردم روستا قابلیت عضو شدن در این گروه‌ها را دارند. این گروه‌ها از بین خود یک نفر را به عنوان رئیس و یک نفر را به عنوان منشی انتخاب می‌کنند. رئیس کار نظارت و منشی امور دفتری را به عهده خواهد داشت. گروه‌های شکل‌گرفته هر دو هفته یکبار نشست‌های منظمی را تشکیل داده و در خصوص مشکلات روستا بحث خواهند کرد. هدف از این برنامه، توانمندسازی مردم محلی در امر تصمیم‌گیری و مدیریت گروهی است.

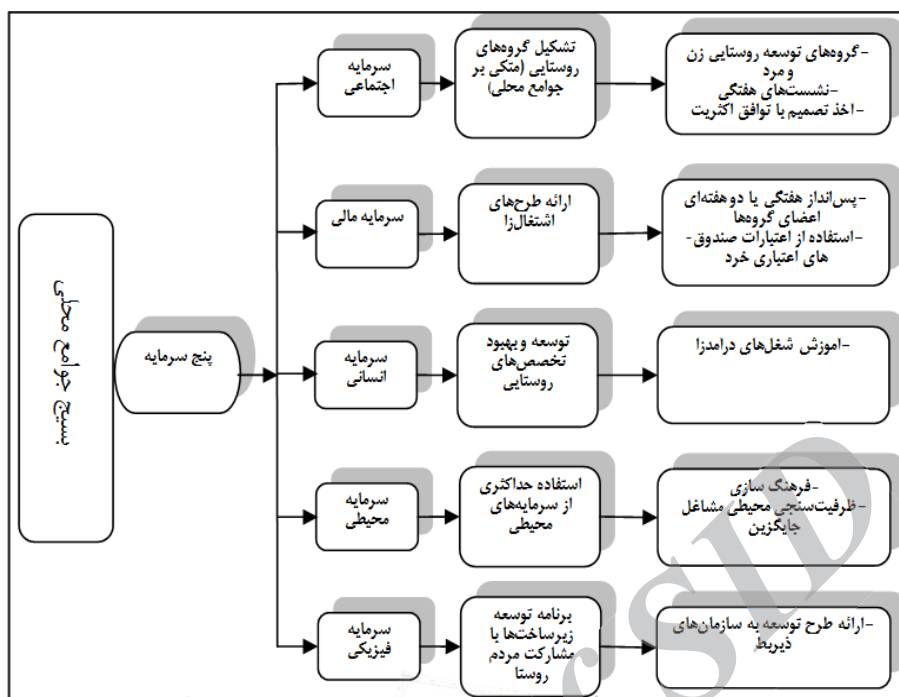
سرمایه مالی: به منظور استفاده از اندوخته‌های مالی مردمی و مشارکت آنها در طرح، می‌توان در این قسمت با به‌راه‌انداختن صندوق‌های اعتباری خرد در هر گروه و پس‌انداز اعضای گروه بسته به توان مالی (با حداقل و حداکثر مشخص) در جلسات هر دو هفته یکبار مبالغی را ذخیره و از سوی منشی گروه به حسابی ویژه در یکی از بانک‌های منطقه پس‌انداز نمود. این سرمایه می‌تواند در ادامه با تصمیم اعضای گروه (با اولویت اقشار کم‌درآمد) جهت امور مصرفی و اشتغال مولد مورد استفاده قرار گیرد. بی‌شک بهره بردن از ابتکارات نوین تأمین مالی خرد از جمله اعطای وام بدون ضامن، مخاطب‌گزینی، نظارت همسانان و... می‌تواند گروه را در رسیدن به اهداف یاری نماید.

سرمایه انسانی: با توجه به ظرفیت‌سنجی و مزیت‌سنجی مناطق از سویی و شناخت کامل وضعیت نیروی انسانی در منطقه می‌توان با طرح‌های توانمندسازی و انتقال دانش مورد نیاز به قشر مخاطب زمینه ایجاد اشتغال پایدار در مناطق را ایجاد نمود که این اشتغال می‌تواند به عنوان تضمینی بر بازپرداخت وام‌های اعطا شده و موفقیت فرآیند طرح قرار گیرد.

سرمایه محیطی: ظرفیت‌سنجی محیطی در راستای استفاده حداکثری از مزیت‌های موجود در محیط و استفاده از این ظرفیت‌ها در ایجاد اشتغال پایدار می‌تواند از دستاوردهای سرمایه‌های محیطی موجود در مناطق هدف باشد.

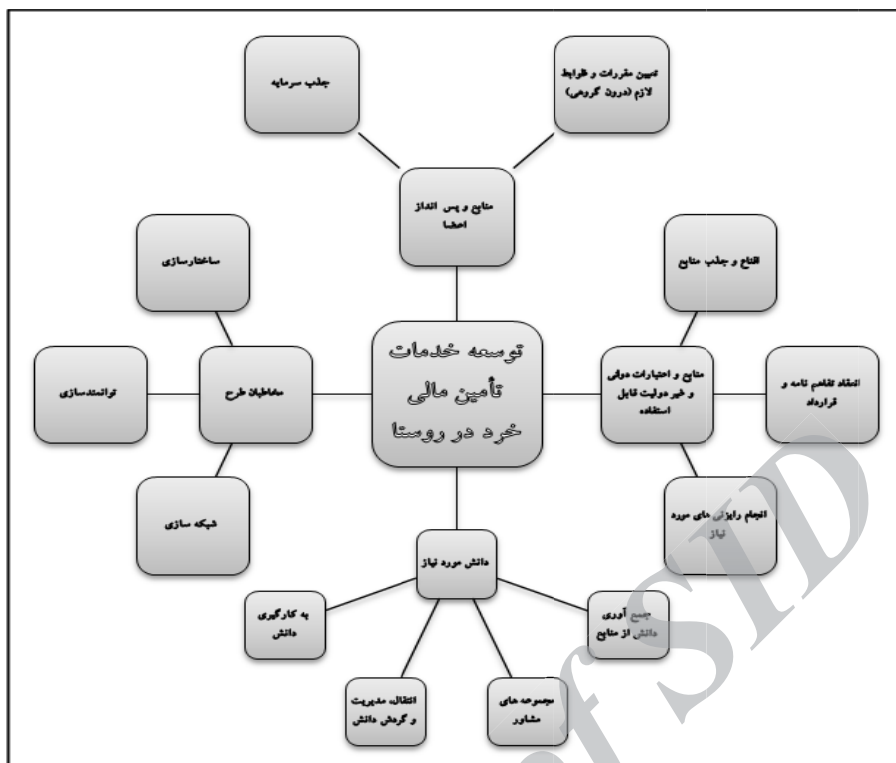
سرمایه فیزیکی: منظور از این سرمایه‌ها استفاده حداکثری از زیرساخت‌های موجود نظیر راه، مسجد، مدرسه، خانه بهداشت و... در سطح مناطق هدف می‌باشد.

^۶. Social Capital

نمودار ۸- نحوه جلب مشارکت مردمی از طریق بسیج جوامع محلی به عنوان بستر اجرای موفق طرح‌های تأمین مالی خرد در ایران

با توجه به نمودار فوق و ظرفیت‌های طرح‌های جلب مشارکت مردمی از طریق بسیج جوامع محلی می‌توان اجرای این برنامه‌ها را با عنوان مقدمه‌ای واجب در اجرای طرح‌های موفق تأمین مالی خرد مخصوصاً در مناطق روستایی در ایران به شمار آورد. ایجاد بستر اجرای طرح‌های تأمین مالی خرد به وسیله طرح‌های بسیج جوامع محلی ایجاد امیدواری در مردم روستا با انجام فعالیت‌های متنوع، ارتقاء ابعاد فرهنگی، اجتماعی، امنیتی، پرکردن شکاف طبقاتی و در نهایت کاهش تصدی‌گری دولت را به دنبال خواهد داشت.

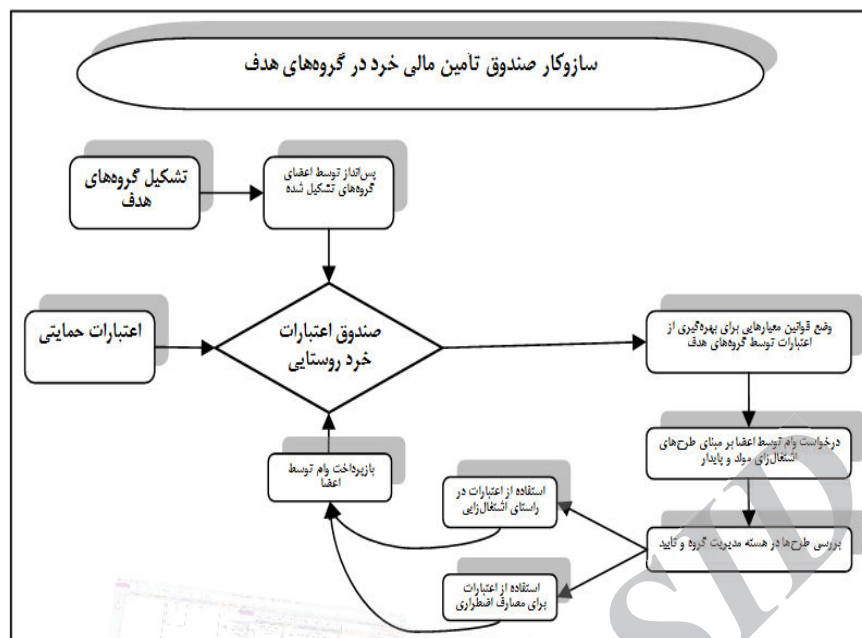

نمودار ۹- الگوی پیشنهادی توسعه پایدار خدمات تأمین مالی خرد در روستا با استفاده از تمام ظرفیت‌ها

پس از ایجاد ساختارهای اجتماعی و ظرفیت‌سنجی در مناطق هدف با استفاده از اجرای طرح بسیج جوامع محلی می‌توان فرآیند تشکیل صندوق‌های تأمین مالی خرد را آغاز نمود. همانطور که پیش از این نیز گفته شد، مهمترین اصل در شکل‌دهی این صندوق‌ها توجه به تنوع و تعدد منابع تأمین اعتبارات خرد است. اعتبارات خرد تنها متکی به منابع مادی نبوده و منابعی نظیر سرمایه‌های اجتماعی، سرمایه‌های فیزیکی و سرمایه‌های زیست‌محیطی را نیز شامل می‌گردد که با توجه به اهداف اصلی طرح‌های تأمین مالی خرد مبنی بر برطرف کردن نیازهای کوتاه مدت و تأمین سرمایه به منظور ایجاد اشتغال پایدار مراحل شکل‌گیری این صندوق‌ها در مناطق روستایی را می‌توان اینگونه مرور کرد:

- شناسایی اقشار آسیب دیده و محروم (مخاطب‌گزینی)
- گروه بندی و سازماندهی
- آموزش‌های عمومی، تخصصی و حرفه‌ای (اعم از کارگزاران و مخاطبان)
- پروژه نویسی و ارائه طرح
- تشکیل صندوق اعتباری خرد بر مبنای اساس نامه و سازوکار مورد توافق اعضا
- بررسی و تصویب طرح‌های اشتغال‌زای ارائه شده به صندوق
- اعطای وام بر اساس اولویت‌بندی طرح‌های اشتغال‌زای تصویب شده
- مدیریت نحوه بازپرداخت وام‌ها توسط اعضا (هسته مدیریت صندوق)

با توجه به اینکه یکی از مهمترین عوامل مؤثر در پایداری و ثبات مطلوب صندوق اعطای وام به واجدین شرایط و بازپرداخت به موقع می‌باشد، می‌بایست از معیارهای از پیش تعیین شده‌ای جهت انتخاب فعالیت‌های اشتغال‌زا به منظور اعطای وام استفاده شود.

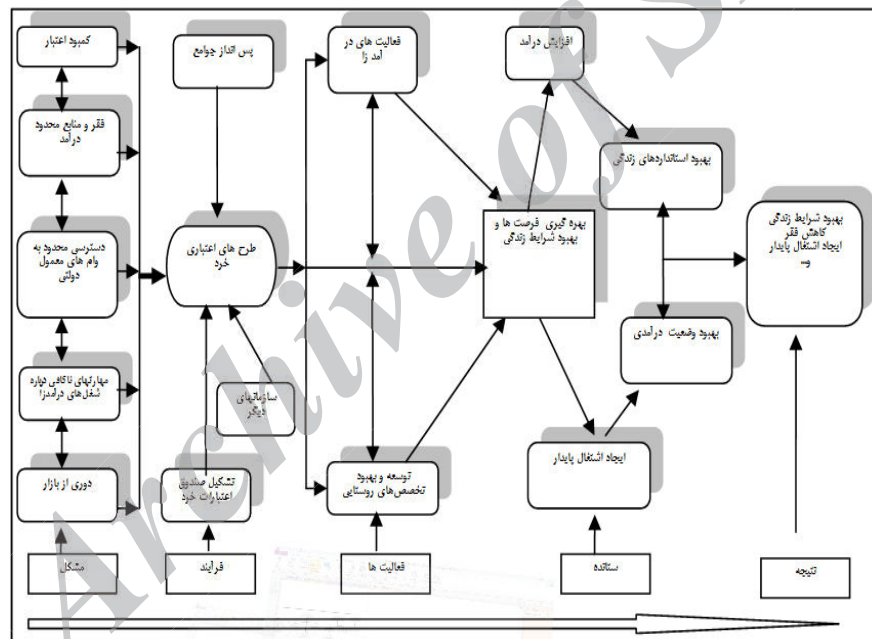
نمودار ۱۰- سازوکار صندوق تأمین مالی خرد در گروه‌های هدف

در ارائه الگوی بومی تأمین مالی خرد در کشور نکات مهمی نیز می‌بایست مدنظر قرار گیرند:

- در نظر گرفتن اهداف مکتبی: بدین معنا که تمام فعالیت‌های اقتصادی و توسعه‌ای به عنوان ابزاری در جهت رسیدن به اهداف فرهنگی و اجتماعی انقلاب اسلامی است.
- داشتن نگاه جامع‌نگر: به گونه‌ای که تمام فعالیت‌های انجام شده در بستر تأمین مالی خرد در راستای توسعه پایدار و در نظر گرفتن همه وجوه نیازهای جامعه مخاطب اعم از اقتصادی، فرهنگی، آموزشی، بهداشتی و... در بر گیرد.
- در نظر گرفتن اقتضائات منطقه‌ای مخصوصاً در فعالیت‌های روستایی: چراکه محیط روستا را می‌توان دارای سنت‌ها و هنجارهای خاص خود دانست که این سنن و هنجارها اقتضائات خاص خود را در اجرای برنامه‌های مختلف می‌طلبد.
- استفاده از همه ظرفیت‌ها در برنامه‌های تأمین مالی خرد: می‌بایست از تمام ظرفیت‌های موجود اعم از دولتی، خصوصی، سازمان‌های مردم‌نهاد، گروه‌های همیار، نخبگان محلی و همه کسانی که به نحوی می‌توانند در پیش‌برد اهداف برنامه مؤثر باشند استفاده گردد.
- درون‌زا بودن طرح‌های توسعه‌ای و تأمین مالی خرد: به معنای توسعه بر پایه امکانات و سرمایه‌های محلی می‌بایست مدنظر قرار گیرد.
- اولویت ساختار تعاونی‌های اعتبار: با توجه به مطالعات انجام شده و بررسی نمونه‌های موفق تأمین مالی خرد در ایران می‌توان ساختار تعاونی‌های اعتبار را به علت نظارت گروه همسانان، وابستگی اندک به منابع دولتی و... بهترین ساختار در اجرای برنامه‌های تأمین مالی خرد در کشور دانست. هرچند از ساختارهای دیگر نیز نمی‌توان غافل ماند.
- استفاده از ظرفیت شبکه‌های غیررسمی فعال در مناطق محروم نظیر گروه‌های جهادی دانشجویی نیز در انجام برنامه‌های گسترده تأمین مالی خرد در کشور امکان پذیر می‌باشد، چراکه استفاده از گروه‌های این چنینی مزایای ذیل را در بر خواهد داشت:

۱- برقراری ارتباط نزدیک با جامعه محلی و ایجاد احساس تعلق در بین آنها

- ۲- قدرت بسیج و جلب مشارکت‌های مردمی
- ۳- شناسایی اولویت‌ها و موضوعات فوریتی جوامع از طریق جلسات مشورتی و مشارکتی با مردم واستخراج دیدگاه‌ها و راه‌حل‌ها - های کارآمد و سودمند که در شرایط عادی قابل شناسایی نیستند.
- ۴- شناسایی و جذب نیروهای داوطلب، متعهد و متخصص در محل
- ۵- انعطاف‌پذیری و قابلیت انطباق و تصمیم‌گیری سریع در مواجهه با شرایط جدید و پیش‌بینی نشده با خلاقیت و نوآوری
- ۶- تسهیل‌گری مناسب جهت برقراری ارتباط بین مردم و مسئولین و ایفای نقش صدای مردم در رساندن پیام آنان به مسئولین
- ۷- بهره‌گیری از توان خبرگی و دانش تخصصی اعضای شرکت‌کننده در این گروه‌ها
- ۸- تسهیل‌گری در نزدیک کردن دیدگاه‌ها و ایجاد فضای همکاری به صورت تعاملی بین سیاست-گذاران دولتی و مردم محلی
- ۹- در استفاده از گروه‌های جهادی فعال در مناطق محروم می‌توان در زمینه‌های آموزش و ظرفیت-سازی، جمع‌آوری اطلاعات، شناسایی مشکلات و نیازهای اصلی جامعه هدف، پاسخگویی، شفافیت، اطلاع‌رسانی، اجرای طرح‌های پایلوت و پایش و ارزیابی طرح‌ها بهره برد.

نمودار ۱۱- مدل مفهومی طرح‌های تأمین مالی خرد

منابع و مأخذ

۱. آقابابایی، رضا، تحلیل مسائل نهادی مالیه خرد برای ارائه سازوکارهای عملیاتی آن در ایران، رساله دکتری، ۱۳۸۶.
۲. ایرانشاهی، حسین، بررسی ضرورت تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه توسعه اشتغال روستایی و ارائه الگوی ساختاری اثربخش و کارآمد برای آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کرمانشاه: مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۸۰.

۳. ایران‌نژاد، ژیلا، سرمایه‌گذاری و اعتبارات در بخش کشاورزی ایران، وزارت کشاورزی، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران، ۱۳۷۵.
 ۴. بخشوده، محمد و سلامی حبیب‌الله، نقش بانک کشاورزی در کاهش فقر با تأکید بر اعتبارات خرد، همایش اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی، بانک کشاورزی، ۱۳۸۵.
 ۵. جانسون، سوزان، تأمین مالی خرد و کاهش فقر، عبدالرسول مرتضوی و دیگران، تهران: انتشارات سروستان، ۱۳۸۳.
 ۶. چپرا م. عمر، اسلام و توسعه اقتصادی؛ ترجمه محمد نقی نظرپور، اسحق علوی، انتشارات دانشگاه مفید، ۱۳۸۳.
 ۷. حسن‌زاده، علی و دیگران، بررسی آثار اعتبارات خرد در کاهش فقر و نابرابری درآمدی، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۱، ۱۳۸۵.
 ۸. حسن‌زاده و ارشدی، نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی، مجموعه مقالات سیزدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی، پژوهشکده پولی و بانکی، تهران، ۱۳۸۲.
 ۹. شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ شریفی، مهنوش، تجربه بانک گرامین در زمینه ساماندهی اعتبارات روستایی، نشریه تحلیل اقتصادی، شماره ۲۳۵ و ۲۳۶، ۱۳۸۶.
 ۱۰. رحیمی، عباس، بررسی نظام اعتبارات روستایی بر اساس فرهنگ بومی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۳.
 ۱۱. رحیمی عباس، رحمانی صفت‌الله، شناسایی و تحلیل چگونگی شکل‌گیری، سازوکار اجرایی و زمینه فعالیت صندوق‌های قرض‌الحسنه، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۹.
 ۱۲. صندوق توسعه پایدار و خانواده. گزارش پایانی پروژه کاهش فقر از طریق بسیج اجتماعی و اعطای اعتبارات خرد، تهران، ۱۳۸۳.
 ۱۳. طالب، مهدی، نقش اعتبارات خرد در تأمین عدالت اجتماعی، مجموعه مقالات همایش اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی، مرکز تحقیقات اقتصادی بانک کشاورزی، ۱۳۸۵.
 ۱۴. طغیانی دولت‌آبادی، مهدی، تأمین مالی خرد در ایران و راه‌های توسعه آن (با رویکرد اسلامی)، ۱۳۸۵.
 ۱۵. متوسلی، محمود؛ آقابابایی، رضا، بررسی ویژگی‌های الگوهای موفق مالیه خرد در جهت تعیین عوامل کلیدی موفقیت آن، نشریه تحقیقات اقتصادی، شماره ۸۳، ۱۳۸۷.
 ۱۶. مومنی، فرشاد و دیگران، از سیاست اقتصادی تا سیاست صنعتی: نقد طرح استراتژی توسعه صنعتی کشور، تهران: استیری، ۱۳۸۳.
 ۱۷. مهاجرانی، مصطفی و دیگران، بررسی اقتصادی اجتماعی اعتبارات کشاورزی قبل و پس از اصلاحات ارضی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.
 ۱۸. نجفی، بهاء‌الدین. «تأمین مالی خرد، تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران»، مجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی، تجربه و درس‌ها، بانک کشاورزی، تهران، ۱۳۸۲.
 ۱۹. نجفی، بهاء‌الدین. «تأمین مالی خرد، تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران»، مجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی، تجربه و درس‌ها، بانک کشاورزی، تهران، ۱۳۸۲.
 ۲۰. یارون، جیکوب و دیگران، تأمین مالی روستایی با تأکید بر تجارب برتر، رضا حسینی، تهران: بانک کشاورزی، ۱۳۷۹.
۱. Abu Umar Faruq Ahmad, A. b. Rafique Ahmad, "Islamic microfinance: the evidence from Australia", *Humanomics*, ۲۰۰۷, Vol. ۲۵ Iss: ۳, pp. ۲۱۷-۲۳۵.
 ۲. Akundi, Krishna M. , *Methods of Regional Anlysis: The Input Output Model*, (Working Paper, Business and Industry Data Center), ۲۰۰۳.

۳. Bank Keshavarzi of Iran and United Nations International Fund for Agricultural Development (IFAD), Rural Micro Finance Support Project (RMSFP), Bank Keshavarzi, ۲۰۰۵.
۴. Bouman, F. J. A, Small, short and unsecured: Informal Rural Finance in India, England: Oxford University, ۱۹۹۷.
۵. Camp, Robert C. , Business Process Benchmarking: Finding and Implementing Best Practices, Milwaukee,WI: ASQC Quality Press,۱۹۹۵.
۶. Carol J. McNair, Kathleen H. J. , Leibfried, Benchmarking: A Tool for Continuous Improvement, England: Wiley, ۱۹۹۵.
۷. Gonzalez-Vega C. , Microfinance Apex Mechanism: Review of the Evidence and policy Recommendations, Rural Finance Program, Department of Agricultural, Environmental and Development Economics, Ohio State University, ۱۹۹۸.
۸. Parviz P. , Poverty Alleviation in Sistan and Baluchestan: The Case of Shirabad, Allameh Tabatabaai University, ۲۰۰۴.
۹. Uncent Linari-pierron ,Elie Flatter, Islamic Microfinance in Luxembourg, Luxembourg fund Industry, ۲۰۰۹.
۱۰. Yunus Muhammad, The Poor as the Engine of Growth, reproduced from The Washington Quarterly, Economic Impact, ۱۹۸۸.
۱۱. Yunus Muhammad, Banker to the poor: micro-lending and the battle against world poverty, Public Affairs, ۲۰۰۳.

Archive of SID